

MÁRFI ATTILA

főlevéltáros, Baranya megyei Levéltár

A PÉCSI ZSOLNAY KERÁMIAGYÁR BIZTOSÍTÁSTÖRTÉNETÉHEZ A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZTI KORSZAKBAN

Pécs, de az ország ipartörténetében is előkelőhelyet foglal el a nemzetközi hírnevű kerámiagyár. A több, mint 150 éve létező ipari egység számos nemzetközi sikert ért el, ugyanakkor kudarcok, válságos helyzetek sem kerültek el e másfél évszázad alatt. A Baranya Megyei Levéltárban, a Zsolnay Porcelánmanufaktúra Rt.-nél és számos közgyűjteményben, múzeumokban is őrzött írásos emlékek, s a gyár történeti értékű irattára jól dokumentálja ezeket a korszakokat.¹ Vizsgálódásunk esetében azonban, azaz a Zsolnay Kerámiagyár biztosítástörténetére vonatkoztatva, csak kevés forrás található. A két világháború közti időszakban maradt fenn a legtöbb hiteles dokumentum, különböző biztosítási kötvények, melyek a biztosítás tényén és mértékén túl számos értékes és fontos gyár-, ipar és művészettörténeti adatokat is tartalmaznak. Mielőtt azonban ezeket részletesen ismertetném, talán nem érdektelen, ha a kerámiagyár rövid történetét összefoglalnám.

A kerámiagyár rövid története

A 19. század második felében történt alapítását követően a *Zsolnay Kerámiagyár* fokozatos és egyre felfelé ívelő fejlődési szakaszokat ért el. Az úgynevezett első korszakban, 1853-ban alakult meg Zsolnay Miklós vezetésével a Zsolnay Keménycserép Manufaktúra a lukafai manufaktúra megvásárlásával, amit idősebbik fia Ignác nevére íratott 1854-ben. A *Zsolnay Ignác* névvel fémjelzett kézműves manufaktúra, később agyagipari üzem, szerény eredményeket produkált.² S amikor 1865-ben *Zsolnay Vilmos* vette át, az elárverezéstől megmentve az egykori köedénygyárat, kezdődött el az a második fejlődési szakasz, amelynek végpontja az 1873. évi Bécsi Világkiállításon való részvétel volt. Ebben az időszakban két leánya Zsolnay Teréz és Júlia által tervezett perzsa és magyaros jellegű díszítő stílusok domináltak a gyár produktumainál. Az öt év múlva (1878) megtartott Párizsi Világkiállítás pedig az első komolyabb elismerést hozta a kerámiagyár akkori művészgárdájának.³ Ettől számítva a folyamatos művészi fejlődés lépcsőfokait a *Zsolnay* porcelán-fajansz, a *Zsolnay Vilmos* nevéhez fűződő fagyálló épületburkoló kerámia, a „pyrogránit” és az 1893-tól világhódító útját elkezdő, *Wartha Vince* által (is) kikísérletezett, új fémfényű máz, az „eozin” jelentette.⁴ S e nagyszerű iparművészeti találmányok a századfordulón jelentkező új képzőművészeti irányvonal, a szecesszió szolgálatában válhattak először igazán népszerűvé. Újabb korszakot jelentett a Kerámiagyár életében a nagyhírű alapító Zsolnay Vilmos 1900-ban bekövetkezett halála. Ekkor Miklós fia vette át a gyár vezetését, aki a lehető legnagyobb bevétel eléréseért fáradozott, jelentősen megnövelve a Kerámiagyár üzleti kapcsolatait. Annak ellenére, hogy, a 20. század elején 1400 új díszítő forma jelent meg a gyár készítményei között, s néhány új mázat is ekkor próbáltak ki, az ipari termelés került előtérbe. A díszmű és építészeti kerámiák gyártása 1910 körül háttérbe szorult, s az ipari porcelángyártás kapott jelentős szerepet ebben az időszakban, mely az első világegés alatt is folytatódott. Zsolnay

¹ Márfi Attila: A Zsolnay Kerámiagyár működése levéltári források alapján. In.: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. Szerk.: Szirtes Gábor és Vargha Dezső. Pécs, 1999. 171-184.

² Művészeti Lexikon IV. köt. Bp., 1968. Főszerk.: Zádor Anna és Genthon István. 783-784.

³ Nikelszky Géza: A Zsolnay-gyár művészete. Pécs, 1959. 16-18.

⁴ Lovas László: A Zsolnay-Mauzóleum. (Az eosin-rejtély) In: Angstertől Zsolnayig. Pécs, 1999. Szerk.: Szirtes Gábor és Vargha Dezső. 239.

Miklós 1922-ben bekövetkezett halála után vált kritikussá a gyár helyzete, az örökösök közötti ellentétek, a Trianon, a gazdasági válságok és a kényszerű profilváltások miatt, de ebben a helyzetben is működni tudott a gyár megőrizve nemzetközi hírnevét és presztízsét. Ebben az időszakban a termelés erősen visszaesett, s a fennmaradást a porcelángyártás jelentette, porcelánszigetelők és porcelánedények gyártásával elsősorban.⁵ A második világháború után a Zsolnay Kerámiagyár 1948-ban állami tulajdonba került s bármilyen paradox is, ez mentette meg a biztos tönkremenéstől. Az első öt éves terv idején elsősorban ipari porcelánt, hőszigetelőket gyártottak Pécsi „Zsolnay” Porcelángyár Nemzeti Vállalat név alatt. 1953-tól ismét készíthettek használati edényeket és díszmű porcelánokat, s ebből a korszakból származnak az eozinos Sztálin és Lenin fejek, szocreál figurák és traktoros vázák.⁶ 1963-ban elvesztették önállóságukat, s ekkor Finomkerámia-ipari Országos Vállalat Pécsi Porcelángyára elnevezéssel gyáregységgé minősítették vissza az egykor nagyhírű Kerámiagyárat. Az önállóságát 1982-ben visszanyert gyár megpróbálta feléleszteni nemes tradícióit, majd 1991-ben részvénytársasággá alakult. A gyárat 1995-ben privatizálták, s fő tulajdonosa a Magyar Befektetési és Fejlesztési Bank lett. 1999-ben a Zsolnay Porcelángyár Rt. három külön céggé alakult:⁷ A Zsolnay Porcelángyár Rt. feladata az alapanyag és energiaellátás és a bérbeadás lett, a Zsolnay Örökség Kezelő Kht a gyár területén és más helyeken álló műemlékek felújítását végzi, míg a Zsolnay Porcelánmanufaktúra Rt szintén három részre tagozódik: A három úgynevezett profitcentrum a Dísztárgy és Edény, az Épületdíszítő és az úgynevezett Ipari porcelán szekciókra.⁸ Megjegyezve, hogy ez a formáció sem mentes ellentmondásoktól, a piac és útkeresés válságaitól. Sőt jelenleg is válságos időket élnek meg a Kerámiagyárban a még mindig tisztázatlan és elhanyagolt tulajdonosi szerepkör miatt.⁹

Biztosítástörténeti előzmények

Mielőtt a két világháború közti korszak biztosítási forrásait ismertetném több lényeges körülményre hívnám fel a figyelmet: Elsőként, hogy a vizsgálódáshoz elsősorban a Baranya Megyei Levéltár őrizetében álló gyár történeti forrásait használtam, melyek mintegy 20 if. terjedelműek, s 1874-től 1948-ig ölelik fel a Kerámiagyár gazdaságtörténeti dokumentumait.¹⁰ Bár valószínű, hogy már az 1870-es években kapcsolatban állt a gyár vezetése biztosító társaságokkal, erre utaló konkrét forrás egyelőre nem került elő. Viszont elképzelhető, hogy különböző biztosítási tételeknek olyan gyári forrás-együttesekben található nyoma, mint a gazdasági-ügyviteli részlegek fontosabb nyilvántartásai, pl. Főkönyvek, Mérleg és Pénztárkönyvek. Sajnos az 1903-tól 1944-ig folyamatosan regisztrált, dossziérendszerű ún. Üzletei Levelezések c. terjedelmes sorozat tételei között is csak egyetlenegy referenciaszintű forrás található: Az 1933 márciusában keletkezett a budapesti „Egyezményes Biztosítóintézetek” megkeresésére azonban nem ismert az érdemi válasz.¹¹ Ugyanakkor feltételezhető, hogy az Úgynevezett Információs Könyv, mely több évtized üzleti kapcsolatrendszerét is regisztrálja, adhat bizonyos tájékozási pontokat a biztosítási szerződések megkötéséről, illetve háttéréről. Hasonló forrásértékű információk kerülhetnek elő elvileg pl. a Pécsi Királyi Törvényszék Cégbírósági és polgári peres iratsorozataiból, de a pécsi pénzintézetek és a helyi sajtó anyagából is. Fontos megemlíteni, hogy Rúzsás Lajos: „A

⁵ www.sk-szeged.hu (kiállítás/Zsolnai/gyartort.htm.)

⁶ www.kontextus.hu (Kiállítás, A Zsolnay 150 éve az Iparművészeti Múzeumban.

⁷ www.zsolnay.hu (Zsolnay Porcelánmanufaktúra Rt. ... ahol a múlt jelenti a jövőt.)

⁸ www.gourmandnet.hu (tárlás, porcelánok, porcelángyárak)

⁹ Hanthy Kinga: Zsolnay: hungarikum vagy ipari műemlék? Lejtmenet. Im. Magyar Nemzet 2005. április 9. 30-31., „A város tulajdonába kerülhet a Zsolnay” Pécsi Extra Hírek 2005. február 24. 1.

¹⁰ Márfi Attila: A Zsolnay Kerámiagyár működése levéltári források alapján. Im. 175-182,

¹¹ BML. XI. 10. Zsolnay Vilmos Kerámia Gyárak Pécs, 1874-1960. Információs Könyv 1933. március 27.

Pécsi Zsolnay-Gyár története” c. 1954-ben megjelent gyártörténeti monográfiájában sem található nem csak a dualizmus, de az ezt követő időszakra vonatkozóan sem biztosítással kapcsolatos érdemi említések. Hacsak a munkásbiztosítás, azaz beteg, rokkant és munkás segélyegyletek 1890-es évektől markánsabban megjelenő működését nem említjük, de ez a terület nem tartozik szorosan a vizsgált témakörhöz.¹² Az említett kötet azonban értékes adatokat közöl az érintett korszak pénzügyi kapcsolatairól, a gyár alaptőkéről, vagyonáról, eszköz és ingatlanleltáiról, mely utóbbi tételek tulajdonképpen a megkötött biztosítások alapját képezték. Viszont ezek az adatok több ponton is eltérnek egymástól, ha csak a Rúzsás által is feldolgozott Cégbírószági nyilvántartásokat tekintjük. Ez végül is érthető, mert ezek a rendszerint az adott üzleti év összegzését adó számszerű értékek gyakran változhattak egy éppen zajló adásvétel, lefoglalás, vagy más hasonló eljárás miatt. Ezért a cégbírószág pénzügyi szakértői és adószakemberei is többször becsült adatokra hivatkoznak. A helyzetet bonyolította a Zsolnay Miklós elhunytja után, 1922-től 1938-ig elhúzódó cégbejegyzési eljárás és a Zsolnay örökösök közti peres eljárások is. Az örökösödési perekben ugyanis nem kimondottan a Kerámiagyár ingó és ingatlan vagyona és nyeresége fölött zajlottak az egyezkedések, hanem az ún. Zsolnay vagyonról, amely egyéni és magántulajdonokat is magába foglalt, de adott esetben, ha szükség úgy hozta, felhasználhatták a kerámiagyár anyagi helyzetének javítására. Az 1930-as évek derekától, mikor a válságból való kilábalás jelei is mutatkoztak a fennmaradt cégbírószági jelentések és családi vagyon hagyatéki leltárai kb. 5 millió pengőre becsülték ezt a vagyont, amely a következő tételekből állt:¹³

Pécsi ingatlanok, amely a család tagjainak nevében lévő összesen 108 ingatlant jelentett, ideszámítva gyár és az üzlet ingatlanait is.

Budapesti ingatlanok, összesen öt különböző ingatlannal,

Értékpapírok, Készpénz, követelések, melyek pénzügyi értéke folyamatosan változott,

Ingóságok, azaz mintegy 170 tételből álló bútor és háztartási felszerelések,

Drágaságok-ékszerek

Ruhaneműek,

Gazdasági felszerelések,

Ipari eszközök,

Árú és anyageszközök

Pécsi és Budapesti üzletek berendezései és árú-készletei

A gyár két világháború közti biztosítási ügyletei

A felsorolt tételek között többekkel is találkozhatunk, amikor konkrétan csak a gyárhoz tartozó ingó és ingatlan vagyon egy részére kötöttek biztosítást. Ugyanis a kerámiagyár két világháború közti működéséről fennmaradt bőségesebb információkat adó forrás-együttesekben már konkrét biztosítási szerződések is találhatóak.¹⁴ Egy külön dossziében megőrizve összesen 16 biztosítási kötvény tanúskodik 1928-tól 1944-ig a gyár ilyen irányú ügyleteiről. Az első kötvények utalásai alapján azonban 1928 előtt is kötöttek biztosítási szerződéseket, olykor az előző szerződés kötvényszámát is feltüntetve, de ezekről más, konkrétabb ismereteink nincsenek. Viszont a megmaradt kötvények a biztosítási feltételek rögzítése mellett számos érdemi, vagy kiegészítő jellegű információkat közölnek, főleg a Kerámiagyár működésére, esetleges beruházásaira-fejlesztéseire, termékeinek profiljára és a munkakörülményekre vonatkozóan. Ha az általánosnak mondható ismereteket vesszük sorra,

¹² Rúzsás Lajos: A Pécsi Zsolnay-gyár története. Pécs, 1954. 97-103.

¹³ BML Cégbírószági iratok, Ct. 613. 1934. augusztus 1.

¹⁴ BML. XI. 10. Zsolnay Vilmos Kerámia Gyárak, Pécs 1874-1960. Triesti Általános Biztosító 1928-1944. (Gyárak biztosítása)

akkor ezek a kötvények az alábbi fontosabb adatokat, forrásértékű közléseket adják a Biztosítási Társaságokra vonatkozóan:

A Biztosító Társaság neve, alapítási évköre, helyi ügynökségének székhelye, ügynökeinek neve, a biztosítás típusa, megkötésének időpontja és érvényességének időtartama, s milyen általános, vagy külön, speciális feltételeket határoztak meg. A biztosított javak tételes felsorolása, eszmei értékük és biztosítási díjtételük feltüntetése mellett a csatolt mellékletek is fontos forrásértékűek.¹⁵ A 16 különböző típusú biztosítási szerződés közül tizenháromat a Triesti Általános Biztosítási Társulattal, illetve annak Pécsi Főügynökségével kötötték meg. A társaság Pécsre kihelyezett főügynöksége egyébként a Zsolnay Gyáron kívül a pécsi ipari létesítmények zömével is hasonló szerződéses viszonyban állt. Mintahogy érzékelhető az eddigi biztosítástörténeti levéltári kutatások alapján, hogy a Triesti Általános Biztosítási Társulat terjeszkedése, azaz érdekköre többek közt a Dunántúl déli és középső régióira terjedt ki. A Társaság mellett még két szerződése volt a Kerámiagyárnak az „Első Általános Baleset és Kárbiztosító Társaság Magyarországi vezérügynökségével, s egy megállapodásuk a „Háborús Kockázati Biztosítási Irodával”, melyet 1944 augusztusában kötöttek meg.¹⁶ S ha a megkötött biztosítási szerződések típusát nézzük, az alábbiakkal találkozhatunk: Összesen hét, különböző időtartamra szóló tűzbiztosítási, három természetbiztosítási, kettő vagyon és kárbiztosítási és egy-egy szállítmánybiztosítási, szavatossági, általános gépkocsi és csoportos balesetbiztosítási szerződést kötöttek a jelzett korszakban.¹⁷ Megállapítható tehát, hogy ezek a megkötött biztosítások szinte teljes mértékben lefedték a kerámiagyár emberi és anyagi értékeit. A biztosítások érvényességi hatályát, azaz időtartamát tekintve hét hosszú távú, tízéves időtartamra szóló szerződés, hat egy éves időtartamra érvényes megállapodás, egy-egy fél és negyedéves időre szóló, s ugyancsak egy olyan szerződés ismert, mely csak a szállítás idejére volt érvényes.

Néhány fontosabb és forrásértékét tekintve is kiemelt jelentőségű szerződést ismertetve, mindjárt az első eddig ismert kötvényt említeném, melyet a gyár vezetése 1928 június 30-tól tíz éves időre kötött meg a Triesti Általános Biztosítási Társulattal: Az évi 335 P. díjtételű tűzbiztosítási szerződés a gyári múzeum 204 000 P.-re becsült összes műtárgyára, továbbá a berendezésekre és felszerelésekre volt érvényes. Megjegyzem, hogy a mellékletként említett műtárgylista nem található a kötvényben, mintahogy a cégbíróság jelzett kimutatásai között sem. Mégis fontos ez a dokumentum, mert az 1955-ben megalakult Zsolnay Múzeum, minden bizonnyal törzsanyagáról tesz említést. Ugyanakkor a Kerámiagyár már említett iratsorozatai között szerepel egy 1959-ben elkészült jegyzék a Pécsi Porcelángyár múzeumáról, melyek adatai nem nélkülözhetők az 1928-as jegyzéket.¹⁸ Szintén tíz éves időtartamra szól az 1935. január 1-től életbelépő, a Triesti Általános Biztosítási Társulattal kötött vagyon és kárbiztosítási kötvény, amelyet az akkori gyártelep egy millió 760 000 pengőre becsült összes épületére és felszerelésére volt érvényes. Összesen 41 tételben sorolta fel e mellékelt jegyzék a biztosítandó vagyontárgyakat, amely kimutatás fontos ipartörténeti dokumentumnak is számíthat. Többek között a gyár égetőkemencéiről, különböző munkafázisokat végző műhelyeiről, laboratóriumairól, a posta, malom, tűzörségi, épületről, a hídmérlegházról, raktárakról, kocsiszínekről, irodákról és lakóépületekről. S természetesen biztosították azokat az ingatlanokat és vagyontárgyakat is, melyek nem a gyártelepen, hanem a város különböző

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ BML. XI. 10. Zsolnay Vilmos Kerámia Gyárak, Pécs 1874-1960. Repertórium. 6. Megjegyezzük, hogy Ennek a gyűjteménynek Nikelszky Géza tervező iparművész volt vezetője, aki már a múzeum megalakulása előtt foglalkozott ezzel a gyűjteménnyel, s elkészítette a műtárgyak jegyzékét is. S ezek a kimutatások egész biztos a korabeli nyilvántartást is figyelembe vették.

pontjain voltak és a szállítást, kereskedelmet szolgálták. Így a vasúti áruraktárakról, villamosberendezésekről, kiszolgáló épületekről, és aállítás eszközeiről készült tételes ismertetés. Természetesen a gyár akkori teljes nyersanyag készleteit, eszközeit, gépi berendezéseit és a díszműtárgyakat is biztosították, külön kiemelve a műszereket, laboratóriumi tárgyakat, az elkészült modelleket és formákat és a gyár teljes szakkönyvtárát és rajzgyűjteményét is.¹⁹

Ebben az időszakban kötött a gyárvezetés az „Első Általános Baleset és Kárbiztosító Társaság csoportos balesetbiztosítást a Zsolnay Vilmos-féle Önkéntes Tűzoltó Egylet negyven tagjára, mulékony munkaképtelenség, rokkantság és halál esetére. Az 1933 júniusától tíz évre érvényes szerződés fontos kitétele volt, hogy „a biztosítás csak olyan balesetekre terjed ki, melyek a biztosított önkéntes gyári tűzoltókat tűzoltás, mentés és tűzoltói gyakorlat közben érhetik.”²⁰ Egyébként e szerződéssel egy időben a gyár alkalmazottaira is szintén tíz évre szóló életvédelmi biztosítást kötöttek.²¹ Mint említettük a gyár évről-évre folyamatosan biztosította értékeit tűzvédelmi biztosítással, melyek a folytonosan érkező nyersanyagok mellett a teljes árukészletre is kiterjedtek. Úgynevezett termésbiztosításukat pedig tekintélyes széna, szalma és fakészleteire kötötték meg szintén a Triesti Biztosító Társasággal, általában egy éves időtartamokra. E termények elsősorban a díszműtárgyak és egyéb termékek biztonságos csomagolását és aállítás érdekeit szolgálták.²² Érdekesség, hogy a gyár 8 000 p. értékű 170. V. típusú Mercedes Benz személyautójára két külön szerződést is kötöttek a Triesti Társasággal. Mindkét, tíz éves időtartamra szóló biztosítást 1941 júniusában írták alá, mely a Mercedes tűzbiztosítását és az Általános Gépkocsi Biztosítást jelentette, ami azonban az esetleges személyi sérülésre is kiterjedt.²³ Végül az 1944. augusztus 31-én a Háborús Kockázati Biztosítási Irodával kötött szállítmányozási kötvény említeném: Ekkor ugyanis a Székelyföldi Villamosművek csíkszeredai kirendeltségének szállítottak 65 000 P. értékű porcelánszigetelőket. A csak aállítás idejére érvényes biztosítási szerződést egyébként 12 biztosítási cég szavatolta 5-től 12,5 százalék kockázati részesedéssel.²⁴

Természetesen a Kerámiagyár biztosítástörténete és az itt vázlatosan ismertetett biztosítási kötvények is további vizsgálódást és elemzést nyújthatnak gazdaságtörténeti és pénzügyi tekintetben is. Magam a nagyhírű gyár egy kevésbé ismert forrásanyagára és további kutatási lehetőségeire szerettem volna felhívni a figyelmet.

¹⁹ BML. XI. 10. Zsolnay Vilmos Kerámiagyárak, Pécs 1874-1960. Triesti Általános Biztosító 1928-1944. (Gyárak biztosítása.) 1935. június.

²⁰ Uo. 1933. április 8.

²¹ Uo. 1933. április 7.

²² Uo. 1939. október 12., 1841. augusztus 4., 1942. július 18.

²³ Uo. 1941. május 8., 1941. május 19.

²⁴ Uo. 1944. augusztus 31. A biztosítást vállaló társaságok: Első Magyar Általános Biztosító Társaság Szállítmányozási Főügynöksége 12,5 %, Gazdák Biztosító Szövetkezete Szállítmány-osztály 12,5 %, Adriai Biztosító Társulat Magyarországi Igazgatósága 10 %, Astra Biztosító Részvénytársaság 10 %, Foncière Általános Biztosító Intézet Budapesti Vezérügynöksége 10 %, Providentia Biztosító Részvénytársaság 10 %, Triesti Általános Biztosító Társulat (Assicurazioni Generali) Magyarországi Igazgatósága 10 %, Danubia Általános Biztosító R.T. Magyarországi Igazgatósága 5 %, Duna-Concordia Általános Biztosító R.T. Magyarországi Igazgatósága 5 %, Elemi Általános Biztosító R.T. Magyarországi Igazgatósága 5 %, Wiener Allianz Általános Biztosító R.T. Magyarországi Igazgatósága 5 %, Württembergi és Badeni Egyesült Biztosító Társaságok R.T. Magyarországi Vezérképviselője 5 %.